

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В СКЛАДІ ПОЛЬЩІ ТА ЛИТВИ ХІУ – п. ХУІІ СТ.

Мета: - визначити хронологічну послідовність втрати укр..землями своєї незалежності і захоплення їх Польщею, Литвою, Московією та іншими державами; визначити причини, сутність Кревської, Городельської та Люблінської уній та їх наслідки для укр..земель.; розкрити нові тенденції, які відбувалися у церковному житті українців та значення цих змін

- розвивати навички аналізу історичних фактів та роботи з історичним документами; вміння виділяти головне; формування навичок по виявленню причинно-наслідкових зв'язків між історичними подіями; ;

- сприяти формуванню національної свідомості студентів, їх історичної пам'яті, пошани до державотворчих традицій в Україні.

Обладнання: конспект, зошити, карта, підручники, відеофільм.

Тип заняття: вивчення нового матеріалу.

Між предметні зв'язки: Всесвітня історія, культурологія.

Структура заняття:

I. Організаційний момент.

Вітання, перевірка студентів на готовність до заняття.

II. Мотивація та актуалізація опорних знань і вмінь учнів.

Метод: частково-пошуковий; бесіда.

- *Покажіть на карті територію, де мешкали литовські племена за часів Русі?*
- *Яку назву мала держава, утворена литовськими племенами?*
- *Коли ГВК потрапило під владу литовської держави??*
- *Навіщо нам знати історію? Історію України?*

III. Вивчення нового матеріалу.

Метод: репродуктивний, частково-пошуковий, проблемний, пояснювально-ілюстративний; бесіда, лекція.

1. Приєднання українських земель до Великого князівства Литовського.
2. Польська експансія на укр..землі наприкінці ХІУ ст.. Люблінська унія.
3. Утворення Кримського ханства та українські землі.
4. Церковне життя. Берестейська унія.

IV. Закріплення матеріалу.

Метод: репродуктивний, частково-пошуковий.

V. Підсумки заняття.

VI. Домашнє завдання:

1. Вивчити конспект.
2. Зробити домашню самостійну роботу.
3. Підготуватись до перевіркової роботи.

VII. Теми для рефератів:

1. Вплив руських земель на розвиток ВКЛ.
2. Видатні литовські князі.
3. Суть та наслідки Берестейської унії.

ПОНЯТТЯ:

Борецький Іов. Війт. Вітовт. Воеводство. Гедимін. Глинський Михайло. Левович. Городельська унія 1413р.. Грюнвальдська битва 1410р.. Литовські статuti. Магдебурзьке право. Магістрат. Магнат. Пан. Патріціат. Феодал. Шляхта.

ДАТИ:

1. 1340 – 1362 – «Оксамитове» проникнення Литви на руські землі;
2. 1362 – 1385 – Ословянення Литви;
3. 1362 – битва на Синіх Водах;
4. 1385 – Кревська унія;
5. 1410 – Грюнвальдська битва;
6. 1413 – Городельська унія;
7. 1385 – 1480 – втрата укр..землями автономії;
8. 1480 – 1569 – боротьба за укр..землі;
9. 1569 – Люблінська унія;
- 10.1596 – Берестейська унія.

ПЕРСОНАЛІЇ:

- Вітовт;
- Ольгерд;
- Ягайло та Ядвіга;
- Гедимін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Приєднання українських земель до Великого князівства Литовського.
 - Бойко О. Історія України. – К., 2003, - с. 97 – 101;
 - Смолій В. Історія України: нове бачення. – К., 1995. – Т.1. – с. 113 – 128, 137 - 141.
2. Польська експансія на укр..землі наприкінці ХІУ ст.. Люблінська унія.
 - Бойко О. Історія України. – К., 2003, - с. 102 – 105;
3. Утворення Кримського ханства та українські землі.
 - Бойко О. Історія України. – К., 2003, - с. 107 - 109;
4. Церковне життя. Берестейська унія.
 - Бойко О. Історія України. – К., 2003, - с. 105 - 107;

1. ПРИЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ДО ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО.

Перервана традиція літописання зумовила низку білих плям в історії польсько-литовської доби. Через це частина істориків період існування Великого князівства Литовського до Люблінської унії 1569р. вважає часом існування Литовсько-Руської держави, а решта переконана, що цієї доби процес перетворення українських земель на литовську провінцію. Така розбіжність поглядів пов'язана з тим, що час перебування українських земель у складі ВКЛ мав надзвичайно важливу особливість: він складався з неоднакових за тривалістю та змістом періодів, у межах яких домінувала то одна, то інша тенденція.

I етап (1340 – 1362) – „оксамитове” литовське проникнення.

1. ВКЛ розпочало своє проникнення на Русь ще за часів Мін довга (1230 – 1263). Головним об'єктом тоді стали західно-руські землі (**білоруські**).

2. У часи наступника Мін довга – Гедиміна (1316 – 1341) – почалося включення до складу ВКЛ південно-руських (**українських**) земель.

Яскравим виявом зміцнення литовських позицій у цьому регіоні стало те, що після раптової смерті Юрія II Болеслава на княжому столі Волині закріпився син Гедиміна Любарт, який номінально вважався і **галицько-волинським князем**. Внаслідок польсько-угорсько-литовського протистояння в боротьбі за галицько-волинську спадщину Польща отримує Галичину, Литва – Волинь.

3. Скориставшись у 50рр. ХІУ ст.. слабкістю Золотої Орди (*після смерті хана Джанібека 1357р. тут розпочинається хвиля міжусобиць, протягом 1359 – 1361рр. у золотоординській столиці Сараї змінюється 7 ханів, а 1362р. Орда розпадається на дві частини з кордоном по Волзі*), литовці активно починають новий етап проникнення в землі колишньої Київської Русі. Наступник Гедиміна Ольгерд (1345 – 1377) чітко формулює основне завдання: „Вся Русь просто мусить належати литовцям”. Витіснення татарських ханів сприяло поступовій інкорпорації (включення) **Чернігово-Сіверщини, Київщини, Переяславщини** до складу ВКЛ. Після перемоги 1362р. над татарами на березі р. Сині Води (притока Південного Бугу) до сфери литовського впливу потрапило і **Поділля**.

Дії литовців на теренах України не мали характеру експансії, схожої на завоювання монголів. Збройне протистояння в боротьбі за українські землі відбувалося переважно між литовцями та іншими чужинцями – претендентами на спадщину Київської Русі. Місцеве населення або зберігало нейтралітет і не чинило опору, або ж підтримувало утвердження литовського правління, яке витісняло золотоординське. Литовська влада була м'якшою, толерантнішою, ніж татарська. На приєднаних до Литви землях руські князі зберігали свою автономність. У зв'язку з цим історик Субтельний назва процес збирання українських земель Литвою „проникненням, включенням, приєднанням”.

II етап (1362 – 1385) – „ословянення” литовських правителів.

Майже до кінця XIV ст. ВКЛ було своєрідною федерацією земель-князівств, повноцінними, рівноправними суб'єктами якої виступали землі Київщини, Чернігово-Сіверщини, Волині, Поділля. Збереглася стара система управління, у якій лише руська князівська династія Рюриковичів поступилася місцем литовській Гедиміновичів.

Оцінюючи ситуацію в Литовській державі, яка утворилася після 1362р. , Яковенко зазначає: *„Витворений без помітних завойовницьких зусиль новий державний організм являв собою вельми неординарний суб'єкт історії – державу, у якій від народу-завойовника, по суті, зоставалася тільки назва: Велике князівство Литовське. Фактично ж майже 90% населення становили русини. Тобто білоруси та українці”*.

Така ситуація певною мірою нагадувала прихід варягів на Русь, наслідком якого стала асиміляція, розчинення їх у потужному слов'янському етнічному масиві. Про започаткування аналогічного процесу – „ословянення” литовських правителів у д . п. XIV ст. **свідчать факти:**

- Розширення сфери впливу руського православ'я на терени Литовського держави;
- Утвердження „Руської Правди” державною правовою основою;
- Визнання руської мови офіційною державною мовою;
- Запозичення литовцями руського досвіду військової організації, будівництва фортець, налагодження податкової системи, формування структури князівської адміністрації тощо.

Оскільки власне литовські етнографічні землі в цей час становили лише десяту частину новоствореної держави, литовські правителі, намагаючись втримати під своїм контролем інкорпоровані землі, послідовно дотримувалися правила: **„Старого не змінювати, а нового не впроваджувати”**.

Офіційний титул литовського князя розпочинався словами: „Великий князь Литовський і Руський”. Створюється ілюзія продовження давньоруської державності.

Проте литовці не стали другими варягами. Процес асиміляції завойовників не завершився. Події розгорнулися інакше. Починаючи з правління Ягайла (1377 – 1392) у Литовській державі дедалі більше набирають силу тенденції централізму, а 1385р. між Литвою та Польщею укладено Кревську унію, яка докорінно змінює становище південно-західних руських земель.

III етап (1385 – 1480) – втрата українськими землями залишків автономії.

Затиснута між Тевтонським орденом та Московським князівством, Литва отримала наприкінці XIV ст. від ослабленої Польщі **пропозицію:** Шляхом династичного шлюбу польської королеви Ядвіги та литовського князя Ягайла об'єднати сили двох держав.

У **1385р.** було укладено **Кревську унію**, суттю якої була інкорпорація ВКЛ до складу Польської держави. За умовами унії Ягайло, одружуючись з Ядвігою, отримував титул короля Польщі й зобов'язувався окатоличити литовців та „навік приєднати всі свої землі, литовські та руські, до Корони Польської”.

Така відверто пропольська політика зумовила швидку появу литовсько-руської **опозиції**, яку очолив князь **Вітовт (1392 – 1430)**:

- Підтриманий зброєю литовських феодалів та руських удільних князів, він 1392р. був визнаний **довічним правителем** Литовського князівства. Намагаючись зміцнити внутрішню політичну єдність власної держави, максимально централізувати управління, Вітовт незабаром переходить до ліквідації південно-західних руських удільних князівств – Волинського, Новгород-Сіверського, Київського, Подільського.
- У цих землях починають управляти **великокнязівські намісники**.
- Внаслідок цього посилюється **соціальний гніт** і зводиться нанівець колишня автономія українських земель.
- Виношуючи плани „великого князіння на всій Руській землі”, Вітовт постійно розбудовував систему **опорних укріплень** у Барі, Брацлаві, Звенигородці, Жванці тощо.
- Поступальний рух на схід було **припинено, в 1399р. у битві з татарами** на Ворсклі загинули найкращі військові формування Литви та Русі.
- Водночас воєнний потенціал князівства був ще значним, про що свідчить перемога об'єднаних сил слов'ян і литовців над Тевтонським орденом **1410р. під Грюнвальдом**.

Нова польсько-литовська **унія 1413р. у Городлі** стала свідченням зростаючої дискримінації православного населення. *Католики могли брати участь у великокняжій раді, участь православних у державному управлінні обмежувалася.* Розширенню сфери впливу католицизму сприяли **роздача** католицькій церкві українських земель, **заснування католицьких** єпископських кафедр у Кам'янці-Подільському та Луцьку.

Подальше зближення та блокування польської та литовської шляхти поступово зміщувало акценти визвольної боротьби в українських землях: поряд з **антипольським наростає анти литовський рух**, що вилився в народні виступи 1440р. на Волині та Київщині. Намагаючись проводити гнучку внутрішню політику, литовська верхівка спершу іде на відновлення Київського та Волинського удільних князівств, але протягом короткого часу (1452 – 1471) навіть ці залишки автономії українських земель були остаточно ліквідовані, а землі стали **звичайними провінціями Литви**.

ІУ етап (1480 – 1569) – посилення литовсько-російської боротьби за право бути центром „збирання земель Русі”.

Остаточна втрата українськими землями у складі Литви автономних прав у часі збіглася з піднесенням Московського князівства. Консолідуючи навколо себе навколишні землі, воно трансформувалося в єдину централізовану Російську державу. З поваленням 1480р. ординського іґа **Москва** дедалі гучніше та активніше заявляє про себе як про центр „збирання земель Русі”. Вже 1489р. Іван III вперше зауважує великому князю литовському та королю польському Казимиру: „Наши города, и волости, и земли, и води король за собою держит”.

Початок ХУІ ст. характеризується загостренням **московсько-литовського протистояння**. Війни та збройні сутички тривали майже безперервно – 1500 – 1503, 1507 – 1508, 1512 – 1522рр. Під час невщухаючої боротьби російська сторона неухильно намагалася довести, що саме цар і є справжнім „государем усієї Русі”. За цих обставин під впливом зростаючого соціального гніту, релігійної дискримінації, загрози ополячення та окатоличення в умовах ліквідації залишків автономії в українських землях помітно **поширюються проросійські настрої**. Це виявляється:

- в добровільному переході під владу Москви деяких князів зі своїми володіннями (Чернігово-Сіверські князі, Белевські, Воротинські, Новосильські, Одоевські, Шемячич);
- в організації змов і повстань (1481р. невдала змова Олельковича, Бельського та Гольшанського з метою вбивства короля Казимира, 1507р. анти литовське повстання князя Глинського на Київщині та Поліссі);
- втечах та переселенні селян до Російської держави.

Намагаючись максимально сконцентрувати сили проти своїх зовнішніх ворогів, Польща та Литва **1569р. укладають Люблінську унію**. Утворюється нова держава – Річ Посполита. З цього моменту українські землі опиняються у складі Польщі. Починається якісно новий етап їхнього розвитку.

Отже, перебування українських земель у складі ВКЛ тривало декілька віків. У середині ХІУ ст. розпочалося м’яке, „оксамитове”, але досить активне литовське проникнення у землі колишньої Київської Русі. У цей час Литва намагалася толерантно ставитись до місцевого населення, органічно сприймати його традиції та досвід. Після укладення Кревської унії українські землі остаточно втрачають залишки автономії, а з 1480р. потрапляють в епіцентр московсько-литовського протистояння. Після утворення Речі Посполитої (1569) вони стають частиною Польщі, що призводить до ополячення та окатоличення українського люду.

2. ПОЛЬСЬКА ЕКСПАНСІЯ НА УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ НАПРИКІНЦІ XIУ СТ.ЛЮБЛИНСЬКА УНІЯ.

Боярська змова. Через яку загинув у квітні 1340р. галицько-волинський князь Юрій II Болеслав, стала своєрідним сигналом до нового **вторгнення Польщі в українські землі**. Експансія здійснювалась під прикриттям гасла захисту католиків Галичини. Захопивши Львів та пограбувавши княжий палац на Високому Замку, польський король Казимир III готував розширення агресії з метою оволодіння землями краю. У відповідь на такі зухвалі дії поляків місцеве населення підняло **повстання**, на чолі якого став боярин **Дмитро Дедько**. Повстанці не тільки визволили власні землі, а й, запросивши на допомогу татар, спустошили територію Польщі аж до Вісли. Протистояння закінчилося **компромісом**: Казимир III був змушений визнати Дедька правителем Галичини, а той – формальне верховенство польського короля.

На деякий час на теренах колишнього ГВК виникли **два державних утворення**:

1. Волинське князівство на чолі якого стояв князь литовського походження Любарт Гедемінович.
2. Олігархічна боярська автономна республіка у Галичині, лідером якої був „управитель і староста Руської землі” Дмитро Дедько.

Смерть 1344р. Дедька стала приводом для активізації боротьби Польщі, Угорщини, Литви за спадщину ГВК. Уклавши мир з хрестоносцями, домігшись нейтралітету Золотої Орди, Казимир III розпочав 1349р. другу широкомасштабну експансію в українські землі. Ідеологічним підґрунтям вторгнення стало поширення католицизму на Схід, саме тому король проголосив себе „щитом християнства”, а завойовницький напад називав **хрестовим походом** проти язичників-литовців та схизматиків-православних.

У **1366р.** після тривалого збройного протистояння, під час якого Польщу підтримувала Угорщина, а Литву – місцеве українське населення, польська держава **підпорядкувала собі Галичину** і частину Волині. Внаслідок експансії до коронних польських земель було доточено майже 52 тис.кв.км із населенням 200 тис. осіб, що збільшило територію Польщі майже в 1,5 рази.

Польське проникнення в українські землі кардинально відрізнялося від литовського: польський уряд з самого початку утвердження в цьому регіоні намагався зробити його своєю провінцією, нав'язати польське право та адміністративну систему, витіснити православ'я шляхом утвердження католицизму, що викликало опір та протидію місцевого населення.

Черговий історичний поворот у долі **Галичини** стався **1370р.** , коли після смерті Казимира внаслідок династичної угоди цей край перейшов **під владу Угорщини**.

- Однак після укладення Кревської унії (1385) Польща знову набирає силу і **1387р.** остаточно **приєднує Галичину** до своїх володінь: Розпочинаються ополячення та окатоличення .

- На галицьких землях утворюється Руське воєводство, яке згодом перетвориться на провінцію Польського королівства.
- Латина стає офіційною мовою.
- Всі привілеї та права надаються винятково польській шляхті та католицькому населенню.

= це підштовхувало частину галицьких бояр до прийняття католицизму, який давав змогу отримати рівний з поляками правовий статус.

Кревська унія стала першою спробою Польщі поглинути ВКЛ, проте активний опір литовської, української та білоруської знаті зашкодив втіленню цього задуму. **Опозицію** очолив литовський князь Вітовт, але і йому після нищівної поразки від татар 1399р. довелося дати клятву на вірність Ягайлові. **У 1401р. він підписує договір(Віленська унія)**, відповідно до якого великокняжа влада в Литві та землі, у тому числі українські, після смерті Вітовта мусили повернутись Ягайлові.

Участь у переможній битві під Грюнвальдом суттєво укріпила політичні позиції ВКЛ. Польща, не бажаючи розриву польсько-литовської унії, пішла на певні поступки Литві. **У 1413р. в м. Городлі** між польським королем Ягайлом і великим князем литовським вітовтом було укладено визнати право на існування політично самостійного ВКЛ, українські землі після смерті Вітовта не мали переходити під владу польського короля, як це свого часу передбачалось Віленською унією, а залишалися у складі ВКЛ.

Проте Польща не відмовлялася від поглинання ВКЛ, вона лише змінила тактичну лінію. Багаторічні намагання через зовнішній тиск розширити сферу польського впливу на литовські території поступилися місцем спробі вирішити цю проблему іншим способом, із середини – **через литовську еліту**. Саме тому однією з умов Городельської унії було зрівняння в правах шляхти католицького віросповідання Королівства Польського та ВКЛ. Литовські феодалі-католики на противагу православним отримали право повністю розпоряджатися своїми земельними володіннями (до цього їхнє землеволодіння мало умовний характер), обіймати державні посади. Отже унія, забивши два клини – між православними та католицькими феодалами, між православними народними масами й окатоличеною знаттю ВКЛ, спричинила в українських землях глибокий розкол, посилила соціальний та національно-релігійний гніт.

Після смерті Вітовта, коли на князівський трон в Литві сів Свидригайло, Ягайло з великим польським військом рушив **1431р.** на Волинь з метою **максимального проникнення в українські землі**. Чергове польсько-литовське протистояння закінчилося перемир'ям, відповідно до якого **західне Поділля відходило до Польщі, а східне – ВКЛ**. Завоювання супроводжувалося активною **полонізацією**:

- у Галичині було утворено три воєводства – Руське, Белзьке, Подільське.
- З 1434р. в руських провінціях було запроваджено польське право.
- Нав'язано польський адміністративний апарат.
- Створено шляхетське самоуправління.

У д. п. ХУ – початку ХУІ ст.. розгортаються процеси централізації, посилюється вплив Польщі та прогресує **занепад Литви**:

- Тривале протистояння з Московським царством,
- спустошливі напади татар,
- невщухаюча боротьба за великокнязівський престол поставили ВКЛ на межу катастрофи.

= Намагаючись її уникнути, литовці звернулися по допомогу до Польщі. Драматичні й гострі польсько-литовські переговори закінчилися 1569р. компромісом – укладенням Люблінської унії, яка об'єднала Польську державу і ВКЛ в єдину ціле – **Річ Посполиту**.

Отже, польське проникнення в українські землі наприкінці ХІУ – в середині ХУІ ст.. суттєво відрізнялося від литовського, оскільки в основу свого курсу поляки одразу поклали тотальну католизацію, колонізацію, полонізацію краю, чим запрограмували загострення релігійних, соціальних та етнічних відносин.

ЛЮБЛИНСЬКА УНІЯ 1569Р.

Розвиток феодалного землеволодіння, посилення процесу прикріплення селян до землі сприяли формуванню та **зростанню панівної феодалної верстви**. У різних країнах ці процеси мали свої особливості. Так. Якщо у Польщі ще наприкінці ХІУ – на початку ХУ ст.. в межах привілейованої верстви було ліквідовано різницю між ступенями шляхетства, то в українських землях, які входили до складу ВКЛ, еліта поляризувалася. *На одному полюсі* – невеличка група крупних землевласників-магнатів, що володіла широкими правами та привілеями:

- економічними: величезні підвладні території та значні резерви робочої сили;
- політичними: можливість обіймати найвищі державні посади – канцлер, гетьман, підскарбний тощо;
- юридичними: підлягання суду безпосередньо великого князя, а не місцевої адміністрації.

На іншому полюсі перебувала значна група середніх та дрібних землевласників – шляхта:

- концентрувала менші економічні важелі (землю та робочу силу);
- підлягала юрисдикції місцевих великокнязівських намісників – воєвод і старост, раз по раз потерпала від „наїздів” магнатів на маєтки дрібних та середніх землевласників.

Саме тому українська шляхта ВКЛ із задрістю дивилася на польську, яка стала для неї омріяним ідеалом „шляхетської рівності”. Різниця справді була суттєвою. Якщо українська (як і литовська та білоруська) шляхта мусила не тільки сплачувати податки на утримання війська (серебщину), а й відбувати військову службу в загально шляхетському ополченні („посполитому рушенні”), то в Польщі утримання війська оплачував король за рахунок чверті доходів від власної маєтності. До того ж польська провідна верства мала ширші права, внутрішню однорідність, політичну незалежність.

Неоднорідність української еліти в ВКЛ суттєво вплинула на розвиток історичних подій. Так. У січні 1569р. знекровлена Лівонською війною (1558 – 1583рр.) з Московською державою, Литва змушена була піти на участь у спільному польсько-литовському сеймі, який мав винести остаточне рішення щодо включення ВКЛ до складу Польщі. Згідно з **польським проектом унії**, ВКЛ мало інкорпуватися до складу Польщі, на чолі якої мусив стояти один володар і спільний сейм, а в Литві залишалася власна адміністрація та судочинство. Знаючи, що укладення такої унії обмежуватиме їхнє всевладдя, звужуватиме спектр привілеїв, сприятиме процвітанню конкурентної польської провідної верстви, литовські, українські, білоруські магнати, які брали участь у переговорах, намагалися **саботувати** це рішення. А щоб остаточно зірвати сейм, після місячних переговорів вони таємно залишили Люблін.

Проте Польща не розгубилася після такого демаршу литовської сторони. Навпаки, відчуваючи власну силу, вона переходить у наступ. Спираючись на **українську шляхту, яка бажала** припинення постійних прикордонних конфліктів, обмеження всевладдя власних магнатів, отримання широких прав, якими користувалася польська еліта, польський король терміново видає кілька універсалів **про відокремлення** Підляшчя, Волині, Київщини та Брацлавщини від ВКЛ і включення їх до складу Польщі. Водночас піднімалося питання навіть про початок воєнних дій проти Литви із залученням до них татарських формувань.

Литовська делегація повернулася у сейм, коли всі українські землі опинилися поза державними кордонами Литви. **1.07.1569р.** було укладено польсько-литовську унію, яка юридично закріпила появу нової держави – **Речі Посполитої**:

- обирався спільний король;
- єдиний сейм, сенат, гроші;
- польська й литовська шляхта отримувала право володіти землями в б. я. частині держави;

Литва залишалася ознаки колишньої держави:

- печатку;
- герб;
- фінанси;
- адміністрацію;
- військо;
- урядовою мовою залишалася руська;
- правова основа – Литовський статут.

Найдовше **виступали проти** унії 4 укр. магнати – Чорторийський, Острозький, Корецький, Вишневецький. Каменем спотикання стали привілеї та православна віра. Під тиском обставин ці магнати змушені були погодитися з унією, але у своїй заяві зазначили: „... ми приєднуємось як вільні і свободні, з тим, щоб ми не були понижені в наших шляхетських почестях”, крім того, враховуючи, „що ми різних релігій, просимо, щоб нас через те не понижували і до іншої релігії не примушували”.

Отже, за порівняно невисоку ціну (урівняння в правах з польською шляхтою, гарантування свободи віросповідання, збереження руської мови в офіційному діловодстві) українська шляхта всупереч українським магнатам не тільки не противилася, а й сприяла переходу Волині, Київщини, Брацлавщини та Підляшшя під владу Польщі. Основну роль у цьому процесі відіграли егоїстичні вузько станові інтереси, але для **української еліти** можливості вибору надзвичайно **звужилися**:

- порівняно демократична але слабіюча Литва;
- набираючи силу, але жорстко централізована Московська держава;
- відносно стабільна, зберігаюча громадянський мир та внутрішню єдність Польща.

Українську шляхту **приваблювали** в польській моделі державності:

- гарантовані політичні свободи та станові привілеї;
- обмеженість королівської влади;
- відносна релігійна толерантність.

До того ж у середині ХУІ ст. на тлі кривавих релігійних протистоянь в Англії, Німеччині, Франції, жахів інквізиції в Іспанії та трагедій опричини у Росії внутрішнє становище в Польщі було стабільний. Того часу ще не чітко виявили себе ті тенденції, які згодом призвели до кризи польської державності.

укладення Люблінської унії відкрило новий етап у житті українських земель, етап згорання політичного життя, економічних утисків, прогресуючої втрати національних традицій та культури.

3. УТВОРЕННЯ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА ТА УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ.

Середина XIV ст. стала початком розпаду Золотої Орди. Нескінченні чвари та суперечки суттєво ослабили центральну владу, посилили відцентрові тенденції в Орді. У контексті цих подій та процесів, очевидно, і слід сприймати відокремлення **1449р.** від Золотої Орди кримських татар і утворення ними своєї держави – **Кримського ханства** з правлячою династією **Гіреїдів**.

Новостворена державність була слабкою і в політичному, і в економічному плані. Постійна боротьба за владу, в осевої якої лежало як протистояння претендентів на кримський престол, так і змагання місцевої знаті з централізмом, уособленням якого був хан, суттєво дестабілізувала ситуацію в країні. Не сприяло зміцненню держави і становище в економічній сфері. Достатньо сказати, що навіть на початку XVI ст. кримські татари не знали осілого землеробства і вели кочовий спосіб життя. Один із сучасників так описує характер татарського землекористування: „Землю, навіть найродючішу, вони не обробляють, задовольняючись тим, що вона сама їм приносить, тобто травою для годування худоби”. Наприкінці XIV – початку XV ст. економіка Кримського ханства розвивалась екстенсивним шляхом, в її основі лежало кочове скотарство і примітивне землеробство, що не забезпечувало ні потреб держави, ні прожиткового мінімуму місцевому населенню. Вирішували свої внутрішні проблеми кримські хани шляхом зовнішньої експансії. Маючи у своєму розпорядженні численну армію (на початку XVI ст. вона налічувала 100 тис. озброєних вершників), Кримське ханство робило постійні набіги на сусідні землі. Зухвалим грабунком сприяло і те. Що з **1475р.** ханство стало васалом **Турецької (Османської) імперії** й завжди відчувало підтримку могутнього сюзерена.

Українські землі були одним з основних об'єктів татарських набігів. Насамперед це зумовлено розташуванням Кримського ханства, яке було своєрідним плацдармом для розгортання експансії у глиб українських та російських земель. Крім того, польсько-литовська держава, у складі якої перебували тоді українські землі, була не в змозі надійно захистити свої південні кордони. Прикордонні фортифікаційні споруди були в запустінні, гарнізони укріплених замків слабкі, наймане військо налічувало лише 4 тисячі осіб і не могло ефективно протидіяти мобільній та численній татарській кінноті. Залучення до захисту південних кордонів шляхетського ополчення та магнатських надвірних загонів також не давало бажаного результату. А навіть ускладнювало ситуацію, ці формування, як правило, не заважали набігам, вступали у бій лише з тими татарськими загонами, які поверталися додому з награбованим і за викуп віддавала полонених і добро справжнім власникам. Така тактика не стільки блокувала татарські напади, скільки потурала їм.

У 1448р., підтримуючи претендента на титул Великого литовського князя Михайла, татари Великої Орди вперше вторглися на землі Поділля. Засновник Кримського ханства Хаджи-Гірей певний час був союзником Литви і тому не прагнув агресії на литовські володіння, до складу яких входили й українські землі, але це зовсім не заважало його суперникам у

боротьбі за владу час від часу робити набіги на Галичину, Волинь, Поділля. На початку 80рр. XV ст.. татарська експансія розширюється і набуває рис систематичності. Причиною цього став розрив Мангли-Гіреєм, сином і спадкоємцем Хаджи-Гірея, союзу з литовським князем, що фактично відкрило всі шляхи для грабіжницьких нападів татар на українські землі. Вже 1482р. кримський хан спустошив та пограбував Київ. Татарська агресія принесла з собою величезні руйнації, пожежі, пограбування, вбивства, захоплення місцевого населення в полон з метою продажу в рабство. Оскільки вона здійснювалась цілеспрямовано і регулярно (від 1450 – 1556 татари зробили 86 великих грабіжницьких походів на українські землі), виникла серйозна загроза не тільки суспільному життю, а й самому існуванню українського народу.

Отже. З моменту виникнення Кримського ханства українські землі стали для нього головним об'єктом експансії. Це було зумовлено тим, що економіка ханства розвивалася на екстенсивній основі і не могла забезпечити ні потреб держави, ні прожиткового мінімуму місцевому населенню, що підштовхувало правлячу верхівку вирішувати внутрішні проблеми країни за рахунок зовнішньої активності – союзів з тією чи іншою державою та грабіжницьких набігів на сусідні землі. Сприяли експансії також географічне положення ханства, існування численної армії, підтримка Турецької імперії, нездатність польсько-литовської держави захистити свої південні кордони . ці та інші чинники наприкінці XV – початку XVI ст.. перетворили Кримське ханство на силу. Яка своїми походами загрожувала життєдіяльності українських земель.

4. ЦЕРВОНЕ ЖИТТЯ. БЕРЕСТЕЙСЬКА УНІЯ.

З моменту розколу християнства 1054р. на православну та католицьку гілки ідея унії (об'єднання) завжди знаходила своїх прихильників. Якщо православні вважали. Що унія можлива за відмови Римського Папи від ієрархічної першості в християнській церкві, то основною вимогою католиків було визнання православними зверхності Папи.

Після церковного розколу слабіюча православна церква через критичні обставини все частіше звертається по допомогу до Заходу, до церкви католицької. Так сталося 1274р. коли в Ліоні була підписана між церковна унія, спрямована проти монголо-татарської загрози, так було і 439р. у Флоренції, коли Константинополь прагнув заручитися підтримкою західного світу в боротьбі з турками. Хоча ці унії не були тривалими, їхнє значення полягало в збереженні та підтримуванні самої ідеї об'єднання церков, а також у пошуках можливих форм церковної унії. Отже, наприкінці ХУІ ст.. унійний рух мав уже свою доволі довгу історію, протягом якої неодноразово доводив актуальність та доцільність об'єднання.

Після укладення Люблінської унії популярність ідей уніатства в Речі Посполитій посилювалися. Зміцнення католицизму на тлі втрати православ'ям своїх позицій дало змогу Ватикану розставити свої акценти в питанні церковного об'єднання. Метою унії було приєднання православної церкви до католицької з обов'язковим визнанням зверхності Римського папи., тобто розширення сфери впливу Ватикану на Схід та помітне збільшення церковних володінь. Ідею унії активно підтримував польський король, адже вона відкривала шлях для окатоличення та ополячення українських та білоруських земель, тим самим сприяючи консолідації Речі Посполитої.

Кризовий стан православної церкви створював у цей час умови не тільки для поширення ідей церковного єднання в українському суспільстві, а й для появи в ньому прихильників цієї ідеї. Наприклад, палкий прибічник та захисник православ'я князь К.Острозький у своєму листі Папі зазначав: „Нічого не бажаю гарячіше, як єдності, віри і згоди всіх християн”. З огляду на реалії такі настрої цілком зрозумілі. Люблінська унія посилювала процес окатоличення та ополячення української еліти. І хоча **мотиви** тих, хто **переходив у католицьку віру**, були різними:

- це шлях до привілеїв і посад;
- зрівняння в правах з поляками;
- прилучення до більш розвинутої культури

наслідок для православ'я був один – різке звуження каналів матеріальної підтримки. Адже саме князі та багаті роди свого часу будували храми, фінансували монастирі, відкривали школи при церквах. Особливістю цього періоду було те, що патронат-опіка, своєрідне середньовічне спонсорство церкви, поступало деформуючись, перетворюється на звичайне володіння церквою чи монастирем. Ці **релігійні осередки** заставляли, давали в посаг, у спадщину, здавали в оренду, обмінювали та продавали. Світська влада дедалі активніше проникає в церковне життя. Тепер вже **не митрополит призначає** єпископів, їх висували або ж пани – рада, або ж сам Великий князь, що відкрило **доступ до вищої ієрархії світським особам**, які не тільки не

переймалися церковно-релігійними інтересами, а виявляли виключно матеріальну зацікавленість, зберігаючи при цьому свої світські звичаї – полювання, банкети, насильства, розпусне життя тощо.

Такі обставини спричинили моральну деградацію церковної ієрархії, загальну дезорганізацію та **занепад православної церкви**. Вона вже не могла бути гарантом збереження національних традицій та осередком культурного життя. Церковна криза зумовила **втручання** в релігійні справи міщанства, організованого в **братства**. Активно протидіючи окатоличенню та колонізації українців, братства спробували взяти під свій контроль церковне життя, особливо діяльність церковної ієрархії. Почин братчиків було підтримано Константинопольською патріархією, яка надала Львівському Успенському братству права ставропігії (автономність, залежність безпосередньо від патріарха) і доручила нагляд за єпископами та духовенством. Поступово в частини вищої церковної ієрархії православної церкви визріває думка про доцільність унії з католицькою церквою. В основі таких настроїв були хитросплетіння егоїстичних інтересів духовенства та реальних потреб церкви. Прихильників унії не влаштовувало **втручання світської влади** в релігійне життя, неконструктивна, на їхню думку, лінія Константинопольської патріархії, а й **зрівнятися в політичних правах з католицьким духовенством**. Свою роль у формування позиції уніатів відіграло й **утворення 1589р.** сильного **Московського патріархату**, який одразу почав претендувати на канонічний та юридичний контроль над Київською митрополією і залежними від неї єпархіями в Речі Посполитої.

Два чинники сприяли активізації унійного руху в середині ХУІ ст. Спочатку, намагаючись убезпечити себе від реформації, польський король дозволяє **єзуїтам** розгорнути свою діяльність у Польщі (1564), а згодом і у Литві (1569). Внаслідок цього Річ Посполита за короткий час скривається мережею єзуїтських навчальних закладів. Широкого розголосу набуває **релігійна полеміка**. Талановиті провідники активно працювали на ідею унії. Так, Венедикт Герб ест ще 1567р. цілком резонно вказував православному духовенству на його неуцтво і темноту, як вихід із критичного становища він пропонував церковну унію. Інший відомий проповідник Петро Скарга обстоював цю ідею у своєму відомому трактаті „Про єдність церкви Божої” (1577).

Поглиблювала розкол суспільства так звана **„календарна реформа”**, проведена Папою Григорієм ХІІІ 1582р., яка суттєво розвела у часі релігійні свята католиків та православних. Через це католики-феодала неодноразово порушували релігійні традиції українських міщан та селянства.

Намагаючись підняти престиж православного духовенства, подолати дискримінацію православних віруючих, водночас бажаючи вирішити низку власних інтересів, львівський єпископ Гедеон Балабан на з'їзді в **Белзі (1590)** став ініціатором **підписання унії**. До нього приєдналися **луцький, турово-пінський та холмський єпископи**. У **1595р.** Папа Климент УІІІ офіційно **визнав унію**.

Юридичне оформлення унії мало відбутися **1596р. у м. Бресті**. Однак собор розколовся на дві частини – уніатську та православну. Уніатська частина затвердила акт об'єднання церков та утворення греко-католицької церкви, яка підпорядкувалася Папі Римському:

- було визнано основні догмати католицької церкви;
- церковні обряди залишалися православними;
- мова богослужіння – церковно-словянська;
- уніатське духовенство, як і католицьке, звільнялося від сплати податків;
- уніатська шляхта нарівні з католицькою могла претендувати на державні посади;
- уніатським єпископам було обіцяно місце в сенаті.

Православний собор не визнав правомірність рішення уніатів. Усі спроби примирення були марними, бо незабаром сторони прокляли одна одну. Внаслідок цього унія замість консолідації ще більше поглибила розкол суспільства, започаткувала нову площину розшарування.

Після укладення унії розпочався масовий наступ на православну церкву. Унія насаджувалася силою, православні церковні маєтності передавалися уніатам, православні залишалися без вищої церковної ієрархії. Водночас **уніати** перебували в стані невизначеності, ніби **між двома вогнями**:

- Православні вбачали в них зрадників;
- Католики не вважали їх повноцінними громадянами, до того ж не виконали значної частини своїх обіцянок на Берестейському соборі.

Католицька верхівка вбачала в греко-католицькій церкві лише **засіб поширення власного впливу**, а не самостійну церковну організацію. Уклавши цю унію, вона спочатку об'єктивно сприяє поширенню католицизму та ополяченню, але згодом прірва між українцями греко-католиками та поляками римо-католиками надзвичайно поглиблюється. Еволюція уніатської церкви в умовах ворожого оточення приходить до того, що 1848р. розпочинається корінний злам: греко-католицьке духовенство відходить від пропольських настроїв, а уніатська церква, глибше інтегруючись у галицьке суспільство, заявляє про себе як про національну українську церкву.

Отже, форсований наступ католицизму на українські землі, що посилювався після укладення Люблінської унії, мав своїм наслідком ополячення та окатоличення українського народу, вів до загальної дезорганізації та занепаду православної церкви, яка катастрофічно втрачала роль осередку культурного життя, гаранта збереження національних традицій. Берестейська унія була для Польщі зручною формою посилення своєї влади в українських землях, розширення сфери впливу католицизму, а для частини православного духовенства – спробою підняти його престиж, подолати дискримінацію православних віруючих, вивести православну церкву з кризи.

Питання для закріплення

1. Чому перехід укр..земель під владу ВКЛ відбувався досить мирно?
2. Внаслідок якої події укр..землі звільнилися від золотоординського панування?
3. Що означає вислів і в чому він проявився : «Ми старовини не рухаємо і новини не вводимо»?
4. Коли і як змінилася політика ВКЛ стосовно укр..земель?
5. Що таке унія?
6. Скільки уній було підписано між Польщею та ВКЛ?
7. Охарактеризуйте їх за планом:
 - дата
 - назва
 - сторони угоди
 - зміст
 - значення
8. Яка була утворена держава за Люблінською унією?
9. Як були поділені укр..землі в середині 16 ст.?